

Inhoud

Restanten kerken
Bokje over... konijnen
Symboliek: palmtak
Excursies
Kort geknipt
Verenigingsnieuws
Colofon

Restanten van kerken **op begraafplaatsen**

Wat te doen als op een begraafplaats een bouwwerk staat dat overbodig is geraakt of niet meer aan de eisen van de tijd voldoet? Slopen of hergebruiken? In deze serie voorbeelden van oude gebouwen die bewaard zijn gebleven en hergebruikt kunnen worden. Als eerste kerken of restanten daarvan.

Hergebruik gebouwen (1)

Toren afgebroken kerk op begraafplaats Afferden

Wellicht het bekendst is de ruïne op het Haagse Oud Eik en Duinen. Graaf Willem II van Holland liet in de 13de eeuw een aan Maria gewijde kapel bouwen bij het gehucht Eik en Duinen. Toen de kapel in 1331 parochiekerk werd, mocht in en rond de kerk worden begraven. Eeuwenlang was de kerk ook een drukbezocht bedevaartsoord. In 1581, na de protestantse Reformatie, werd de kerk op de toren na afgebroken. Er rest nog een ruïne. De kaarsen, bloemen en lichtjes in de holtes van de muren laten zien dat de bedevaartsgang de laatste decennia weer is opgeleefd.

Opnieuw begraven tussen kerkmuren

De protestantse begraafplaats van Warmond ligt in en rond de restanten van de middeleeuwse Matthiaskerk. De oude kerk is in 1874 grotendeels afgebroken. Behalve de toren is een deel van de muren blijven staan. De

---

Kerktoeren op begraafplaats: een historisch ijkpunt

ruimte binnen de muren is in gebruik als begraafplaats.

Op andere plekken is dat ook het geval, maar minder zichtbaar. Toen de 16de-eeuwse kerk in het Rotterdamse Kralingen overtollig was geworden, is hij in 1844 op een deel van de muren na afgebroken. Het bestaande kerkhof werd uitgebreid door de muren van de kerk op circa 1.20 meter boven de grond te laten staan en daarbinnen grafkelders aan te leggen. De kelders zijn er nog steeds, aan de noordzijde van begraafplaats Oud-Kralingen. Eenzelfde ontwikkeling heeft de oude kerk in het dorpje Wilsveen bij Leidschendam doorgemaakt. Nadat het godshuis in 1820 door leegloop van het dorp overbodig was geworden en afgebroken, richtten de protestanten binnen de restanten van de muren een eigen begraafplaats in.

Geslaagde herbestemming

Heel wat kerktoeren op begraafplaatsen hebben slopershamer of oorlogsgeweld overleefd, zoals in het Limburgse Bergen en de Brabantse dorpen Bladel, Steensel en Oostelbeers. Ook in de Gelderse dorpen Ewijk en Winssen en het Zuid-Hollandse Alblasersdam staan middeleeuwse kerktoeren op begraafplaatsen. Of deze torens ook worden gebruikt, is niet altijd duidelijk. Sommige dienen als berggruimte. In Jutphaas bij Nieuwegein resteert van de toren van de Nicolaaskerk alleen het portaal van de ingang. Dit heeft als

lijkenhuisje gediend en fungeert nu waarschijnlijk als berggruimte. Sommige torens hebben een meer geslaagde herbestemming gekregen. De toren van een afgebroken kerk op de begraafplaats in het Gelderse Afferden is ingericht tot bidkapel.

De parochiekerk van het Limburgse Melick is in 1945 vrijwel helemaal door oorlogsgeweld verwoest. De overgebleven middelste van de drie straalkapellen is als begraafplaatskapel in gebruik genomen.

Op de begraafplaats van Eindhoven-Woensel werd de toren van de vroegere St. Petruskerk uitgangspunt voor een nieuwe aula. De restauratie van de toren en de bouw van de aula kregen tussen 1954-1958 hun beslag. Achter de toren kwam een aula die zo is geconstrueerd, dat de kist van de overledene op de begane grond van de toren kan staan.

Een kerktoeren of ander restant van een oude kerk als historische ijkpunt geeft een begraafplaats meerwaarde. Door een toepasselijk hedendaags hergebruik sluiten deze weer helemaal aan bij de plek waarop ze staan.

Tekst en foto's: Rita Hulsmans

Kerktoeren Afferden in gebruik als bidkapel

Bokje over ... **bij de konijnen af**

In nieuwsbrief 20 (februari 2010) kwamen ze al even aan de orde: de konijnen die met het winterse sneeuwdek nogal opvielen met hun sporen. In de sneeuw zie vooral hun keutels heel goed. En ook hun vraatzucht viel toen op. Wat minder zichtbaar was, was de schade die ontstaat door hun gegraaf. In januari liep ik een dagje mee met de buitendienst op de Nieuwe Ooster in Amsterdam. Zij hadden voor deze winter een vergunning ontvangen van de provincie Noord-Holland om op konijnen te jagen. Maar ondanks dat ze al meer dan honderd konijnen hadden afgeschoten, huppelden er nog tientallen vrolijk in het rond. Lief, zou je denken, maar naarmate de dag vorderde werd duidelijk dat we hier kunnen spreken van een plaag. Aanvraat bij nieuwe graven van verse bloemen en planten leverde een slagveld op van omgetrokken vazen, uiteengereten kransen en de onvermijdelijke keutels overal. Bij sommige graven, waaronder één met een recent geplaatst grafmonument, hadden de konijnen enorme gaten gegraven. Sommige graven lagen vol met zand, soms opgeworpen tot kolossale hopen. Een aantal grafmonumenten was door het gegraaf van de konijnen al verzakt en verschillende keren was het hele monument omgevallen. De mannen van de buitendienst halen bij het zien van weer zo'n geval de schouders op. Ze zijn er inmiddels aan gewend geraakt want het komt zo vaak voor dat er nauwelijks tegen op te werken valt.

Wie even zoekt op het internet komt veel meer gevallen tegen waar konijnen op begraafplaatsen een hoofdrol opeisen. Al in 2005 besteedde ook de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB) aandacht aan het probleem. Desgevraagd gaf Wim van Midwoud van De Nieuwe Ooster toen aan blij te zijn dat zijn begraafplaats een vergunning had gekregen om konijnen af te schieten. Inmiddels heeft de overheid echter bepaald dat vergunningen niet meer landelijk, maar provinciaal geregeld moeten worden. Dit heeft bij veel provincies een behoorlijke opstarttijd gekost. Zes jaar later is Wim van Midwoud verheugd dat

er door het centraal overlegorgaan van de provincies wordt gekeken in hoeverre in extreme situaties vergunningen eenvoudiger en sneller kunnen worden verstrekt. Dat is dan ook echt wel nodig, liefst voor februari, wanneer de periode begint dat er veel jonge konijnen worden geboren.

In ieder geval heb ik wel weer genoeg konijnen gezien en vooral hun werk...

Tekst en foto: Leon Bok

Symboliek: palmtak

Op grafmonumenten staan vaak symbolen die een bepaalde betekenis hebben. De vormgeving ligt niet vast, want eenzelfde symbool kan op allerlei manieren uitgevoerd worden, van flamboyant tot schematisch. Allereerst aandacht voor de palmtak. De Romeinen gebruikten de palmtak als symbool voor de overwinning. De christenen namen het over, eerst voor martelaren om de overwinning op de dood weer te geven. Later gingen alle christenen dit symbool als zodanig gebruiken, tot op de dag van vandaag.

Tekst & foto's: Rita Hulsman

pen. Deze dorpen konden zich wel een eenvoudig kerkgebouwtje veroorloven, maar geen toren waarin de luidklok zou moeten hangen. Bovendien was de ondergrond zacht en veenachtig, waardoor er met verzakking rekening gehouden moest worden. Veel klokkenstoelen zijn in de loop der jaren verdwenen, andere zijn gerestaureerd of opnieuw gebouwd. De klokken werden gebruikt om berichten aan de mensen door te geven, bijvoorbeeld bij onraad of als er iemand gestorven was. Uit het kleppen van de klok (hoe lang en met welke tussenpozen) kon worden afgeleid of er een man, vrouw of kind was overleden. Normaal heeft een klokkenstoel één klok, maar de toren van Katlijk heeft twee klokken en in de klokkenstoel van Wijnjewoude hanger er drie.

Tekst: Bartho Hendriksen (uit: Capitool Reisgids Friesland)

Klokkenstoelen in Friesland

Klokkenstoelen komen veel voor in Zuidoost-Friesland. Het zijn vrijstaande open houten torens met een dak (zadel-, schild-, piramide- of helmdak) die gebouwd werden bij een torenloze kerk of op een begraafplaats. De meeste torens dateren uit de 16de en 17de eeuw. Vrijstaande klokkenstoelen werden vaak gebouwd in armere dor-

Excursie klokkenstoelen (Joure)

Datum: 9 april 2011

Kosten: € 7,00 per persoon;

€ 9,00 voor niet-leden

Aanmelden: U kunt uw deelname reserveren door dit bedrag over te maken naar rekening 335536 t.n.v. De Terebinth met vermelding van de excursie. Ook kunt u reserveren via e-mail: bureau@terebinth.nl of via 0318 456723.

Opgeven voor: 1 april 2011

Overige excursies

16 april 2011

Oude begraafplaatsen Tilburg

7 mei 2011

Crematorium Steenbrugge, oude begraafplaats Diepenveenseweg en begraafplaats Raalterweg in Deventer

25 juni 2011

Doorn-Langbroek

17-24 juli

8-daagse funeraire reis Duitsland en Tsjechië: Tempus fugit

24 september 2011

Limburg

12 oktober 2011

Den Haag

Meer informatie over deze excursies vindt u in de komende nummers van Terebinth en in de Nieuwsbrief Terebinth

Kort geknipt

Engelse begraafplaats Malaga

Het Cementerio Inglés in het Spaanse Málaga is ontstaan dankzij de inzet van de Britse ambassadeur William Mark. Het was voor Engelse ingezetenen van de stad die niet katholiek waren, verboden op een katholieke begraafplaats begraven te worden. Ze werden bij laag tij op het strand begraven. De ambassadeur kon niet meer aanzien dat al na een kleine storm lijken aan de oppervlakte kwamen door het opkomende zeewater. Na veel aandringen gaf de stad toestemming tot de bouw van een begraafplaats buiten de stadsmuren. Deze was in 1831 klaar. Tot 1904 financierde de Engelse overheid de begraafplaats, maar sindsdien moe-

Foto Natalie Maynor

ten donaties en nalatenschappen voor het geld zorgen. Al jaren ligt de plek er verwaarloosd bij, maar sinds enige tijd zetten zowel een stichting, de 'English Cemetery in Malaga Foundation' en een lokale politieke partij, 'Izquierda Unida', zich in voor behoud. Om voortbestaan te garanderen proberen ze om dit kleine stukje Engeland op de lijst van historisch erfgoed te krijgen.

Bron: inspanje.nl

Mobiel rouwhuisje

Uitvaartondernemerster Franca van de Kerkhof uit het Brabantse Lieshout heeft een mobiel opbaarhuisje bedacht en uitgewerkt. Het is een soort tuinhuisje dat in anderhalf uur in de tuin of op het dakterras van de nabestaanden opgebouwd kan worden. De overledene is dan niet meer thuis of ver van huis opgebaard, maar vlakbij huis. Het rouwhuisje kan gehuurd worden. De eerste reacties zijn enthousiast. Of het echt een gat in de markt is, zal moeten blijken.

Bron: *Omroep Brabant*

Nieuwe natuurbegraafplaats?

Een grondeigenaar uit het Overijsselse Anerveen heeft eerder dit jaar een verzoek ingediend bij B & W van de gemeente Hardenberg om een natuurbegraafplaats op een deel van zijn grond aan te mogen leggen. B&W hebben geen bezwaar. Nu is het wachten op goedkeuring van de gemeenteraad, VROM, de provincie en het waterschap.

Bron: *Hardenberg Nu*

Begraafplaatsen in Overijssel hersteld

In Overijssel kunnen mede dankzij inspanningen van De Terebinth tien historische begraafplaatsen (deels) worden hersteld. Voor dit project is een subsidie van 570.000 euro ter beschikking gesteld. De uitvoering start in het voorjaar en zal waarschijnlijk dit jaar worden afgerond. Leerlingen natuursteenbewerken, schilderen en smeden zullen aan dit restauratie-opleidingstraject deelnemen. De begraafplaatsen zijn: Goor (oude begraafplaats Laarstraat), Delden (Joodse begraafplaats), Diepenheim (oude algemene begraafplaats), Haaksbergen (oude begraafplaats Spoorstraat), Losser (Ebeltjeshof Overdinkel), Olst (oude begraafplaats Molenpad), Raalte (Heemskerkhof), Colmschate (alg. begraafplaats Sworminksweg), Diepenveen (Cost Budde) en Vriezenveen (oude begraafplaats Weemestraat).

De culturele en educatieve aspecten van de begraafplaatsen zullen onder de aandacht van een breder publiek worden gebracht, onder meer door het maken van fiets- en wandelroutes, een website en lesbrieven voor scholen.

Verenigingsnieuws

Adreswijziging Bureau De Terebinth

Vanaf 1 februari is het adres van het bureau: Bureau Vereniging De Terebinth, Hans van Selm, Ruttenbeeklaan 57, 6732 AZ Harskamp, 0318 456 723. Het mailadres blijft hetzelfde: bureau@terebinth.nl.

Secretaris gezocht (met spoed)

Door het vertrek van de huidige secretaris is de Vereniging De Terebinth met spoed op zoek (bij voorkeur per 1 april a.s.) naar een nieuwe secretaris. Hij/zij draagt zorg voor de informatie en communicatie van en naar de leden zowel schriftelijk als mondeling. Meer informatie over de deze functie is te verkrijgen via het [bureau](mailto:bureau@terebinth.nl).

Bestuursleden gezocht

Gezien het vertrek van enkele bestuursleden eind van dit jaar is het bestuur op zoek naar nieuwe bestuursleden die mee willen helpen aan verdere versterking en profilering van de vereniging. Het gaat zowel om versterking van het Dagelijks Bestuur als het algemeen bestuur. Accenten liggen op versterking regio-activiteiten en excursie-activiteiten. Voor meer informatie kunt u terecht bij het [bureau](mailto:bureau@terebinth.nl).

Colofon

Terebinth Nieuwsbrief is een uitgave van De Terebinth, vereniging voor Funeraire Cultuur en wordt uitgeven onder verantwoordelijkheid van Terebinth, tijdschrift voor funeraire cultuur.

De redactie nodigt de lezers uit om te reageren op deze Nieuwsbrief.

Redactieadres: nieuwsbrief@terebinth.nl

Aanmelden voor Nieuwsbrief
Afmelden voor Nieuwsbrief